

ISSN INTERNATIONAL
STANDARD
SERIAL
NUMBER
ISSN 2992-9229

TURKOLOGIK TADQIQOTLAR

Xalqaro ilmiy jurnal

2024 №2
(4)

Samarqand-2024

ISSN 2992-9229

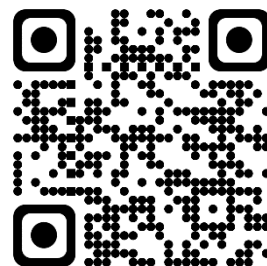
TURKOLOGIK TADQIQOTLAR

XALQARO ILMIY JURNALI

“TURKOLOGICAL RESEARCH” INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
ULUSLARARASI “TÜRKOLOJİ ARAŞTIRMALARI” DERGİSİ
МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ “ТЮРКОЛОГИЧЕСКИЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ”

Jurnal rasmiy sayti: <https://turkologiya.samdu.uz/>

SAMARQAND – 2024

“TURKOLOGIK TADQIQOTLAR” XALQARO ILMIY JURNALI

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL “TURKOLOGICAL RESEARCH”
ULUSLARARASI “TÜRKOLOJİ ARAŞTIRMALARI” BİLİMSEL DERGİSİ
МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ “ТЮРКОЛОГИЧЕСКИЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ”

Bosh muharrir:

Bosh muharrir o‘rinbosari:

Juliboy ELTAZAROV

f.f.d., professor (O‘zbekiston)

Roxila RUZMANOVA

f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)

TAHRIRIYAT KENGASHI:

Rustam XALMURADOV – t.f.d., professor,
Sh.Rashidov nomidagi Samarqand davlat
universiteti rektori (O‘zbekiston);

Hakim XUSHVAQTOV – f.m.f.d., professor,
Sh.Rashidov nomidagi Samarqand davlat
universiteti ilmiy ishlar va innovatsiyalar
bo‘yicha prorektori (O‘zbekiston);

Akmal AHATOV – t.f.d., professor,
Sh.Rashidov nomidagi Samarqand davlat
universiteti xalqaro hamkorlik bo‘yicha
prorektori (O‘zbekiston);

Muslihiddin MUHIDDINOV – f.f.d., professor
(O‘zbekiston);

Ibodulla MIRZAYEV – f.f.d., professor
(O‘zbekiston);

Shuhrat SIROJIDDINOV – f.f.d., professor
(O‘zbekiston);

Suyun KARIMOV – f.f.d., professor
(O‘zbekiston);

Murodqosim ABDIYEV – f.f.d., professor
(O‘zbekiston);

Azamat PARDAYEV – f.f.d., professor
(O‘zbekiston);

Musa YULDASHEV – f.f.n., professor
(O‘zbekiston);

Dilfuza DJURAKULOVA – t.f.n., professor
(O‘zbekiston);

Aftondil ERKINOV – f.f.d., professor
(O‘zbekiston);

Qosimjon SODIQOV – f.f.d., professor
(O‘zbekiston);

Hamidulla DADABOYEV – f.f.d., professor
(O‘zbekiston);

Hotam UMUROV – f.f.d., professor (O‘zbekiston);

Mardon BOLTAYEV – dotsent (O‘zbekiston);

Ali AKAR – f.f.d., professor (Turkiya);

Abduselam ARVAS – f.f.d., professor (Turkiya);

Funda TOPRAK – f.f.d., professor (Turkiya);

Musa Shamil YUKSEL – f.f.d., professor (Turkiya);

Temur KOJAO‘G‘LI – f.f.d., professor (AQSH);

Hayrunnisa ALAN – f.f.d., professor (Turkiya);

Varis CHAKAN – f.f.d., professor (Turkiya);

Almaz ULVI – f.f.d., professor (Ozarbayjon);

Emrah YILMAZ – Phd, dotsent (Turkiya);

Foziljon SHUKUROV – Phd, dotsent (O‘zbekiston);

Dilshod XURSANOV – Phd, dotsent (O‘zbekiston);

Shahnoza XUSHMURODOVA – Phd, dotsent
(O‘zbekiston);

Dinara ISLAMOVA – Phd, dotsent (O‘zbekiston);

Feruza JUMANIYAZOVA – Phd, dotsent
(O‘zbekiston);

Feruza MANUKYAN – Phd (O‘zbekiston);

Mas‘ul muharrir: **PhD Zokir BAYNAZAROV**
(O‘zbekiston);

Texnik xodim: **Raxmatulla SHOKIROV**
(O‘zbekiston).

“TURKOLOGIK TADQIQOTLAR” XALQARO ILMIY JURNALI

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL OF “TURKOLOGICAL RESEARCH”

ULUSLARARASI “TÜRKOLOJİ ARAŞTIRMALARI” BİLİMSEL DERGİSİ

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ “ТЮРКОЛОГИЧЕСКИЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ”

Главный редактор:

Заместитель главного редактора:

Жулибой ЭЛТАЗАРОВ

д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Рохила РУЗМАНОВА

к.ф.н., доцент (Узбекистан)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Рустам ХАЛМУРАДОВ – д.т.н., профессор, ректор Самаркандского государственного университета имени Ш.Рашидова (Узбекистан);

Хаким ХУШВАКТОВ – д.ф.м.н., профессор, проректор по научной работе и инновациям Самаркандского государственного университета имени Ш.Рашидова (Узбекистан);

Акмал АХАТОВ – д.т.н., профессор, проректор по международному сотрудничеству Самаркандского государственного университета имени Ш.Рашидова (Узбекистан);

Муслихиддин МУХИДДИНОВ – д.ф.н., профессор (Узбекистан);

Ибодулла МИРЗАЕВ – д.ф.н., профессор (Узбекистан);

Шухрат СИРОЖИДДИНОВ – д.ф.н., профессор (Узбекистан);

Суюн КАРИМОВ – д.ф.н., профессор (Узбекистан);

Муродкасым АБДИЕВ – д.ф.н., профессор (Узбекистан);

Азамат ПАРДАЕВ – д.ф.н., профессор (Узбекистан);

Муса ЮЛДАШЕВ – к.ф.н., профессор (Узбекистан);

Дилфуза ДЖУРАКУЛОВА – к.и.н., доцент (Узбекистан);

Афтондил ЭРКИНОВ – д.ф.н., профессор (Узбекистан);

Касимжон СОДИКОВ – д.ф.н., профессор (Узбекистан);

Хамидулла ДАДАБОЕВ – д.ф.н., профессор (Узбекистан);

Хотам УМУРОВ – д.ф.н., профессор (Узбекистан);

Мардон БОЛТАЕВ – доцент (Узбекистан);

Али АКАР – д.ф.н., профессор (Турция);

Абдуселам АРВАС – д.ф.н., профессор (Турция);

Фунда ТОПРАК – д.ф.н., профессор (Турция);

Муса Шамиль ЮКСЕЛЬ – д.ф.н., профессор (Турция);

Темур КОДЖАОГЛУ – д.ф.н., профессор (США);

Хайрунниса АЛАН – д.ф.н., профессор (Турция);

Варис ЧАКАН – д.ф.н., профессор (Турция);

Алмаз УЛЬВИ – д.ф.н., профессор (Азербайджан).

Эмрах ЙИЛМАЗ – PhD, доцент (Турция);

Фозилжон ШУКУРОВ – PhD, доцент (Узбекистан);

Дилшод ХУРСАНОВ – PhD, доцент (Узбекистан);

Шахноза ХУШМУРОДОВА – PhD, доцент (Узбекистан);

Динара ИСЛАМОВА – PhD, доцент (Узбекистан);

Феруза ДЖУМАНИЯЗОВА – PhD, доцент (Узбекистан);

Феруза МАНУКЯН – Phd (Узбекистан);

Ответственный редактор: **PhD Зокир БАЙНАЗАРОВ (Узбекистан)**

Технический персонал: **Рахматулла ШОКИРОВ (Узбекистан)**

“TURKOLOGIK TADQIQOTLAR” XALQARO ILMIY JURNALI

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL OF “TURKOLOGICAL RESEARCH”
ULUSLARARASI “TÜRKOLOJİ ARAŞTIRMALARI” BİLİMSEL DERGİSİ
МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ “ТЮРКОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ”

Chief Editor:/ Deputy Chief Editor:

Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV (Uzbekistan)
Ass. Prof. Dr. Rokhila RUZMANOVA (Uzbekistan)

Baş Editör:/ Baş Editör Yardımcısı:

Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV (Özbekistan)
Doç. Dr. Rohila RUZMANOVA (Özbekistan)

EDITORIAL TEAM:/ BİLİM KURULU:

Prof. Dr. Rustam KHALMURADOV – Rector of Samarkand State University named after Sh.Rashidov (Uzbekistan);

Prof. Dr. Hakim KHUSHVAKTOV – Vice-Rector for Research and Innovation, Samarkand State University named after Sh.Rashidov (Uzbekistan);

Prof. Dr. Akmal AKHATOV – Vice-Rector for International Cooperation of Samarkand State University named after Sh.Rashidov (Uzbekistan);

Prof. Dr. Muslihiddin MUKHIDDINOV (Uzbekistan)

Prof. Dr. Ibodulla MIRZAEV (Uzbekistan);

Prof. Dr. Shukhrat SIROJIDDINOV (Uzbekistan);

Prof. Dr. Suyun KARIMOV (Uzbekistan);

Prof. Dr. Murodkasim ABDIEV (Uzbekistan);

Prof. Dr. Azamat PARDAEV (Uzbekistan);

Prof. Dr. Musa YULDASHEV (Uzbekistan);

Ass. Prof. Dr. Dilfuza DJURAKULOVA (Uzbekistan);

Prof. Dr. Aftondil ERKINOV (Uzbekistan);

Prof. Dr. Kasimjon SODIKOV (Uzbekistan);

Prof. Dr. Khamidulla DADABOEV (Uzbekistan);

Prof. Dr. Khotam UMUROV (Uzbekistan);

Ass. Prof. Mardon BOLTAEV (Uzbekistan);

Prof. Dr. Ali AKAR (Turkey);

Prof. Dr. Abdusalam ARVAS (Turkey);

Prof. Dr. Funda TOPRAK (Turkey);

Prof. Dr. Musa Shamil YUKSEL (Turkey);

Prof. Dr. Temur KOJAĞLU (USA);

Prof. Dr. Hayrunnisa ALAN (Turkey);

Prof. Dr. Varis ÇAKAN (Turkey);

Prof. Dr. Almaz ULVI (Azerbaijan);

Ass. Prof. PhD. Emrah YILMAZ (Turkey);

Ass. Prof. PhD. Foziljon SHUKUROV (Uzbekistan);

Ass. Prof. PhD. Dilshod KHURSANOV (Uzbekistan);

Ass. Prof. PhD. Shakhnoza KHUSHMURODOVA (Uzbekistan);

Ass. Prof. PhD. Dinara İSLAMOVA (Uzbekistan);

Doç. Dr. Feruza CUMANIYAZOVA (Özbekistan);

Dr. Feruza MANUKYAN (Özbekistan);

Managing editor: *Ass. Prof. PhD. Zokir BAYNAZAROV* (Uzbekistan)

Technical staff: **Rahmatulla SHOKIROV** (Uzbekistan)

Prof. Dr. Rustam HALMURADOV – Ş.Raşidov adına Semerkant Devlet Üniversitesi Rektörü (Özbekistan);

Prof. Dr. Hakim HUŞVAKTOV – Ş.Raşidov adına Semerkant Devlet Üniversitesi Araştırma ve İnovasyondan Sorumlu Rektör Yardımcısı (Özbekistan);

Prof. Dr. Akmal AHATOV – Ş.Raşidov adına Semerkant Devlet Üniversitesi Uluslararası İşbirliğinden Sorumlu Rektör Yardımcısı (Özbekistan);

Prof. Dr. Muslihiddin MUHİDDİNOV (Özbekistan);

Prof. Dr. İbodulla MİRZAYEV (Özbekistan);

Prof. Dr. Şuhrat SİROCİDDİNOV (Özbekistan);

Prof. Dr. Suyun KARİMOV (Özbekistan);

Prof. Dr. Murodkasim ABDİYEV (Özbekistan);

Prof. Dr. Azamat PARDAYEV (Özbekistan);

Prof. Dr. Musa YULDAŞEV (Özbekistan);

Doç. Dr. Dilfuza CURAKULOVA (Özbekistan);

Prof. Dr. Aftondil ERKİNOV (Özbekistan);

Prof. Dr. Kasimjon SODİKOV (Özbekistan);

Prof. Dr. Hamidulla DADABOYEV (Özbekistan);

Prof. Dr. Hotam UMUROV (Özbekistan);

Doç. Dr. Mardon BOLTAYEV (Özbekistan);

Prof. Dr. Ali AKAR (Türkiye);

Prof. Dr. Abdusalem ARVAS (Türkiye);

Prof. Dr. Funda TOPRAK (Türkiye);

Prof. Dr. Musa Şamil YÜKSEL (Türkiye);

Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU (ABD);

Prof. Dr. Hayrunnisa ALAN (Türkiye);

Prof. Dr. Varis ÇAKAN (Türkiye);

Prof. Dr. Almaz ÜLVİ (Azerbaycan);

Doç. Dr. Emrah YILMAZ (Türkiye);

Doç. Dr. Foziljon ŞUKUROV (Özbekistan);

Doç. Dr. Dilşod HURSAVOV (Özbekistan);

Doç. Dr. Şahnoza HUŞMURODOVA (Özbekistan);

Doç. Dr. Dinara İSLAMOVA (Özbekistan);

Doç. Dr. Feruza CUMANIYAZOVA (Özbekistan);

Dr. Feruza MANUKYAN (Özbekistan);

Sorumlu Editör: *Doç., Dr. Zokir BAYNAZAROV* (Özbekistan)

Teknik Personel: **Rahmatullah ŞOKİROV** (Özbekistan)

MUNDARIJA | CONTENT | İÇERİK | СОДЕРЖАНИЕ

“DEVONU LUG‘OTIT TURK” ASARIGA OID TADQIQOTLAR

Qosimjon SODIQOV	
«DEVONU LUG‘ATI-T-TURK» MATNIDAGI HARAKAT BELGILARI VA TURKIY SO‘ZLARNING O‘QILISHI MASALASI.....	9
Hamidulla DADABOYEV	
“DEVONU LUG‘OTIT TURK”DA QORAXONIYLAR DAVRI SAVDO-MOLIYA ISTILOHLARI TIZIMINING AKS ETISHI.....	19
Shuhrat SIROJIDDINOV, Zulxumor XOLMANOVA	
“DEVONU LUG‘OTIT TURK”NING ADABIY-MA‘RIFIY QIYMATI.....	27
Jo‘ra XUDOYBERDIYEV	
“DEVONU LUG‘OTIT TURK”NING O‘ZBEK TARJIMONLARI VA ULARNING TARJIMALARI NASHRLARI HAQIDA.....	35
Baxtiyor ABDUSHUKUROV	
“DEVONU LUG‘OTIT TURK”DAGI O‘G‘UZCHA SO‘ZLAR.....	49
Vazira ALIMBEKOVA	
JANUBI-SHARQIY ANDIJON LINGVOAREALI LEKSIKASINING “DEVONU LUG‘OTIT TURK” ASARIGA MUNOSABATI.....	58
Alima PIRNIYAZOVA	
MAHMUD KOSHG‘ARIYNING “DEVONU LUG‘AT-IT-TURK” ASARI VA QORAQALPOQ TILI	71
Umurzoq JUMANAZAROV	
FITRAT “DEVONU LUG‘ATIT TURK” TADQIQOTCHISI.....	78
Shuxrat ABDULLAYEV	
“DEVONU LUG‘ATI-T-TURK”NING O‘ZBEK VA QORAQALPOQ TILI LEKSIKASIDA TUTGAN O‘RNI	86
Ahrorbek AZIZOV	
“DEVONU LUG‘OTIT TURK”DA XALQ O‘YINLARI TALQINI.	93
Sarvar QO‘LDOSHEV	
“DEVONU LUG‘OTIT TURK” DA DAVLATCHILIK BELGILARI	103
Ozoda SHARIPOVA	
“DEVONU LUG‘OT-AT TURK” ASARIDA KELITIRILGAN VATAN VA VATANPARVARLIK MAVZUSIDAGI PAREMALARNING SEMANTIK TADQIQI.....	111

TURK DUNYOSI TADQIQOTLARI

Sirojiddin XO‘JAQULOV	
TOJIK MA‘RIFATPARVARLIK VA JADID ADABIYOTIDA TURK TANZIMAT DAVRI ADABIYOTINING TA‘SIRI	117
Osman EMIN	
BALKAN TÜRK EDEBİYATI’NDA TÜRK DÜNYASI	128
Muso YULDASHEV	
LOTIN YOZUVIGA ASOSLANGAN YANGI O‘ZBEK ALIFBOSI VA TURK-RUN YOZUVI TARIXIGA BIR NAZAR	139
Shohista JUMANOVA	
CHO‘LPON POETIKASI (UNING NASRIY ASARI : “KECHA VA KUNDUZ” ASOSIDA)	145

TURKIY AXALQLARNING IJTIMOYIY-MADANIY ALOQALARI TARIXI

Мирвари ИСМАЙЛОВА	
КУЛИНАРНЫЙ КУЛЬТ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО НАРОДА В КОНТЕКСТЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ МАТЕРИАЛЬНО-ДУХОВНЫХ ЦЕННОСТЕЙ	152
Oybek BARZIYEV	
HIJRON MAVZUSI BILAN BOG‘LIQ AN‘ANAVIY POETIK TURKUMLAR (<i>Milliy uyg‘onish davri o‘zbek, qozoq, arman she‘riyati misolida</i>).....	162
KITOB TANITUVI / KITAP TANYŞDYRYŞ / BOOK REVIEW	168

AZIZ MUSHTARIY!

Qadim o‘tmishga ega bo‘lgan har bir xalqning madaniyat va sivilizatsiya hamjamiyatida o‘z izini qoldirgan asarlar mavjud. Shu jihatdan turkiy sivilizatsiyaning madaniy kodlarini ochib beruvchi va har o‘qilganida yangidan yangi ma‘nolar olamini ochuvchi turkologiyaning durdona asarlaridan biri “Devonu Lug‘otit Turk”dir. Ma‘lumki, YUNESKO Bosh Assambleyasining 42-sessiyasida qabul qilingan qaror bilan 2024-yil Mahmud Koshg‘ariyning “Devonu Lug‘otit Turk” asari yozilganining 950 yilligi sifatida nishonlash belgilandi. Shu nuqtai nazardan, Ilmiy kengashimiz qalam va minnatdorchilik qarzi sifatida jurnalimizning 4-sonini Turk dunyosining bu noyob hazinasini yana bir bor kashf etish va uning muallifini hurmat bilan yodga olish maqsadida uni maxsus son sifatida nashr etishga qaror qildi.

Bu sonda “Devonu Lug‘otit Turk”da xalq o‘yinlari, Janubi-Sharqiy Andijon leksikologiyasining “Devonu Lug‘otit Turk” bilan aloqasi, Qoraxoniylar davri savdo-iqtisodiy leksikasining devonda aks ettirilishi, devonning o‘zbekcha tarjimalari va tarjimonlar, devon matnidagi harakat belgilari va turkiy so‘zlarni o‘qish masalalari, devondagi davlatchilik tamoyillari, asarning o‘zbek va qoraqalpoq tillari leksikologiyasidagi o‘rni, vatan, vatanparvarlik haqidagi paremalarning semantik tahlili, kitobning adabiy-pedagogik ahamiyati, o‘g‘uzcha so‘zlar, tojik va jadid adabiyotida turk tanzimat davri adabiyotining ta‘siri mavzusiga oid maqolalar o‘rin olgan.

TAHRIRIYAT

DEAR READER!

Each nation with a rich history has works that have profoundly influenced its cultural and civilizational landscape. Among such treasures in Turkology is the masterpiece Devonu Lugatit Turk, which unveils the cultural codes of Turkish civilization and reveals new layers of meaning with every read. In recognition of its significance, the 42nd UNESCO General Assembly designated 2024 as the 950th anniversary of Mahmud Kashgari’s Devonu Lugatit Turk. In celebration, our Scientific

Council has decided to dedicate the 4th issue of our magazine to honoring this unparalleled work and its esteemed author.

*This issue will explore various topics related to *Devonu Lugatit Turk*, including traditional folk games, the relationship between Southeast Andijan lexicology and the *divan*, reflections of the trade and economic lexicon of the Karakhanid period, Uzbek translations and their translators, interpretations of Turkic words in the *divan*, principles of statehood, and semantic analysis of poems focused on homeland and patriotism. Also featured are articles on the book's literary-pedagogical value, the presence of *Ugz* words, and the influence of Turkish *Tanzimat*-era literature on Tajik and contemporary literature.*

EDITORIAL BOARD

SEVGİLİ OKUYUCU!

*Kadim geçmişi olan her milletin kültür ve medeniyet camiasına damgasını vurmuş eserleri vardır. O bakımdan Türk medeniyetinin kültürel kodlarını ortaya koyan ve muhtevasıyla her okunuşta yeni açılımlar sağlayan Türkolojinin başyapıtlarından biri de asırlar boyu elden ele dilden dile dolaştırılan *Kitâbu Dîvânu Lugâti't-Türk* adlı eserdir. Bilindiği üzere UNESCO Genel Kurulu'nun 42. oturumunda alınan kararla 2024 yılı, Kâşgarlı Mahmut'un *Dîvânu Lugâti't-Türk* adlı eserinin yazılışının 950. yıl dönümü olarak kutlanmaktadır. Bu kapsamda Bilim Kurulumuz, bir kalem ve gönül borcu olarak dergimizin 4. sayısını; Türk dünyasının bu eşsiz hazinesini bir kez daha keşfetmek ve müellifini saygıyla hatırlamak adına özel sayı olarak yayımlamaya karar vermiştir.*

*Bu sayıda “*Dîvânu Lugâti't-Türk*'te halk oyunları, Güneydoğu Andican leksikolojisinin *Dîvânu Lugâti't-Türk* ile ilişkisi, Karahanlılar Dönemi ticari-iktisadi istilahların *dîvâna* yansımaları, *dîvânın* Özbekçe tercümelemleri ve tercümanlar, *dîvân* metnindeki hareket fiilleri, işaretler ve Türkçe sözlerin okunma sorunları, *dîvânda* devletçilik prensipleri, eserin Özbek ve Karakalpak dilleri leksikolojisindeki yeri, *dîvânda* geçen vatan ve vatanperverlik konularındaki *paremilerin* (atasözlerinin) semantik tahlili, kitabın edebî ve pedagojik kıymeti, Oğuzca sözler, Tacik ve Cedit Edebiyatı'na *Tanzimat* dönemi Türk Edebiyatı'nın etkisi, Türk Bitig Taşları'nın Semerkant vilayeti Karluk şiveleriyle münasebeti, Çolpan'ın poetikası, hicran temasıyla ilgili geleneksel poetik birlikler” gibi konu başlıklarına yer verilmiştir.*

YAYIN KURULU

УВАЖАЕМЫЙ ЧИТАТЕЛЬ!

У каждого народа с древней историей есть произведения, оставившие след в общности культуры и цивилизации. В этом отношении раскрываются культурные коды турецкой цивилизации, шедевры тюркологии, открывающие мир новых смыслов каждый раз, когда его читают, одним из таких произведений можно назвать- «Диван лугат-ат-турк». Как известно на 42 сессии Генеральной Ассамблеи ЮНЕСКО принято решение о праздновании 950-летия сборника тюркских наречий Махмуда Кошгари «Диван лугат-ат-турк» в 2024 году.

*С целью почтить память великого ученого наш научный совет решил посвятить 4 -й номер журнала этому уникальному сокровищу турецкого мира и опубликовать его в виде специального выпуска. Статьи этого сборника посвящены народным играм, представленным в «Диван лугат-ат-турк»; связь Южно-Шарайской Андижанской лексикологии с «Диван лугат-ат-турк», отражению в торгово-экономической лексики эпохи Караханидов в словаре; узбекским переводам и переводчикам словаря, принципам государственности, месту узбекской, каракалпакской лексики в произведении; семантическому анализу *паремий* о родине и патриотизме, значению литературно-педагогической составляющей книги; исследованию огузских слов в таджикской и джадидской литературе; тюркской литературе периода *танзимата*.*

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИИ

“DEVONU LUG‘OTIT TURK” ASARI HAQIDA!

Eng qadimgi turkiy til tadqiqotchilaridan biri bo‘lgan Mahmud Koshg‘ariy, o‘zining yuksak lingvistik bilimlari bilan turkologiyaga beqiyos hissa qo‘shgan. U Turk dunyosining til, adabiyot va umuman madaniyat jihatdan Markaziy Osiyodagi eng yorqin davri hisoblangan Qoraxoniylar davrida yashagan. Madrasayi Hamidiyye va Madrasayi Sajiyyeda tahsil olgan olim, turk dunyosiga ikkita noyob xazinani taqdim etgan bo‘lib, bular “Devonu lug‘otit Turk” va “Javoqir un-Nahvi fi Lug‘otit Turk” asarlaridir. “Devonu lug‘otit Turk”ning asl qo‘lyozmasi bizgacha yetib kelmagan. Dunyodagi yagona nusxasi Muhammad b. Abu Bakr ibni Abulfath Damashqiy tomonidan ko‘chirilgan. Bu nusxani Ali al-Emiriy qo‘lga kiritgan. Koshg‘ariyning devonda tilga olingan, ammo bugungi kungacha yetib kelmagan “Javoqirun-Nahvi fi Lug‘otit Turk” asari esa yo‘qolgan. Xuddi bir paytlar turklar orasida tarqalgan “Buyuk Xon Ato Bitig” va “O‘g‘uznoma” asarlari kabi bu kitob ham turkologiyaning yo‘qolgan asarlaridan bo‘lib, bugungi Ali Amiri Afandilarni, haqiqiy kitob do‘stlarini kutmoqda...

“Devonu lug‘otit Turk” asari Qoraxoniylar davri turk olimi va yozuvchisi Mahmud Koshg‘ariy tomonidan 1072-1074-yillar orasida yozilgan. O‘z davrining eng mashhur olimlaridan hisoblangan Mahmud Koshg‘ariy bu asarni yozgan davrida arab tilining turk tilidan ko‘ra mavqei yuqori til ekanligi iddaosiga qaramay, turk tilining boy til ekanligini isbotlash maqsadida “Lug‘at” kitobi uslubida yaratgan. Bu yuksak til salohiyatining ikkinchi misolini buyuk shoir, mutafakkir va davlat arbobi Alisher Navoiy tomonidan turk tilining boshqa tillardan kam emasligini dalillash maqsadida yozilgan “Muhokamat ul-lug‘atayn” asari misolida ko‘rish mumkin. Xullas, Abdulla Oripov e‘tirof etganidek, Temurning qilichi yetmagan joyga qalami bilan yetgan, jang maydonida emas, balki ilm-fan va tafakkur yo‘lida kurash olib borgan ikki buyuk alloma sifatida butun turk dunyosining diqqat markazidadir.

Koshg‘ariy yillar davomida turk mamlakatlarini kezib, o‘zi ilmiy sohalarda tadqiqot olib borgan va so‘zdan tortib etimologiyasigacha ko‘rgan deyarli barcha madaniy elementlarini yozib olgan. Koshg‘ariy o‘z so‘zlari bilan: “Men turklar, turkmanlar, o‘g‘uzlar, chigillar, yag‘molar, qirqizlarning (qirg‘izlarning) shaharlarini, qishloq va yaylovlarini ko‘p yillar kezib chiqdim, lug‘atlarini to‘pladim, turli xil so‘z xususiyatlarini o‘rganib, aniqlab chiqdim.”-deydi. Binobarin, Koshg‘ariy turk qabilalari, madaniyati va urf-odatlarini haqida katta hajmli material to‘plash orqali arab muhitiga turk tili va madaniyatini olib kirish, turk tili haqida yozgan grammatikasi bilan arablarga turk tilini o‘rgatishni maqsad qilgan. Shunday qilib, devon; arablarga turk tilini o‘rgatish va turk tilining arab tili kabi boy til ekanligini va undan kam emasligini ko‘rsatish maqsadida yozilgan ilk turkcha lug‘at sifatida ma‘lum.

Devonu Lug‘otit Turk madaniyatimiz va sivilizatsiyamizni ko‘p jihatdan aks ettirish nuqtai nazaridan turkiylikning asosiy asarlaridan biridir. Kitobning yaratilishida turkiy so‘zlar arab qoidalariga ko‘ra tartibga solingan va arabcha muqobillari bilan ma‘nosini topgan. Koshg‘ariy bu asarni yozganidan uch yil o‘tib, Abbosiylar xalifasi Muqtadiy Billohga taqdim etadi. Uning bu xatti-harakatini turkiy tilning ustunliklarini davlat tomonidan ma‘qullash sifatida baholash mumkin. Bundan uch yuz yil o‘tib, lug‘at ilk bor Kilisli Rifatning tuzatishi bilan nashr etilgan; 1943-yili Turk tillari jamiyati a‘zosi Besim Atalay tomonidan arab harflari lotin harflarida o‘z muqobilligini topgan. Devonning o‘zbek nashrlari bo‘yicha ilk tadqiqotlar 1940-yillarda boshlangan. O‘zbekistondagi nashrlar haqida batafsil ma‘lumotni ushbu sondagi maqolalardan olishingiz mumkin.

Koshg‘ariy madrasada tahsil olgani uchun o‘qigan dars materiallari formatini o‘zlashtirib, ijodida mumtoz arab kitoblaridagi usulga amal qilgan. Boshqacha aytganda, Devonu Lug‘otit Turk nomli asar; Muqaddima hamd, salovat va salom bilan boshlanib, ish oxirida duo bilan yakunlanadi. Asar nafaqat lug‘at, balki hikmatlar, she‘rlar, ayot va hadislar, turkiy qabilalarga oid belgilar, sheva farqlariga oid muhim topilmalar, lingvistik materiallar mazmuni bilan ensiklopediya hisoblanadi. Buyuk turk olimi Mahmud Koshg‘ariyni asar yozilganining 950 yilligi munosabati bilan hurmat bilan yod etamiz.

“DEVONU LUG‘OTIT TURK” ASARIGA OID TADQIQOTLAR

«DEVONU LUG‘ATI-T-TURK» MATNIDAGI HARAKAT BELGILARI VA TURKIY SO‘ZLARNING O‘QILISHI MASALASI

Qosimjon SODIQOV,

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti professori, filologiya fanlari doktori

Qisqa anglami: Mahmud Koshg‘ariy «Devonu lug‘ati-t-turk» asarining qo‘lyozmasida ayrim o‘rinlarda muayyan harf ustiga va ostiga biryo‘la ikki harakat belgisi: *fatha* va *kasra* yoki *damma* va *kasra* qo‘yib ketilgan. Bugina emas, bir so‘zning o‘zi biryo‘la ikki xil harf bilan ham yozilgan o‘rinlar ham bor. Harfiy ishoratlarning bunday tarzda qo‘yib ketilgani, bir so‘zning ikki xil yozilgani bejiz emas. Ushbu so‘zlar eski turkiy tilda ikki xil talaffuz qilingan; lug‘atchi so‘zning yozma adabiy tildagi ko‘rinishi bilan bir qatorda, uning boshqa bir talaffuzi, shevalardagi fonetik variantini ham ko‘zda tutgan.

Ushbu maqolada lingvistik lug‘atlarda ikki xil harakat belgilari va harflarning biryo‘la qo‘sha qollanishiga tayanib, ularning fonetik vazifasi, eski turkiy so‘zlarning o‘qilishi va fonetik transformatsiya masalalari to‘g‘risida fikr yuritiladi.

Tayanch so‘zlar va birikmalar: eski turkiy til, qo‘lyozma, turkiy so‘zlar, harakat belgilari, fonetik transformatsiya, harf, tovush, harf va tovush munosabati, so‘zning fonetik variantlari, so‘zning shevadagi shakli.

ДИАКРИТИЧЕСКИЕ ЗНАКИ В ТЕКСТЕ “ДЕВОНУ ЛУГОТИТ ТУРК” И ВОПРОСЫ ПРОЧТЕНИЯ ТЮРКСКИХ СЛОВ

Аннотация: В тексте рукописи «Девону-луготит турк» Махмуда Кашгари, местами имеются по два диакритических знаков над и под буквами: *fatxa* и *kasra* или же *damma* и *kasra*. Кроме этого, в некоторых случаях одно и то же слово написано разными буквами. Приведение одновременно двух диакритических знаков или двойное написание слов не являются случайными. Эти слова в старотюркском языке произносились двояко: составитель, наряду с письменно-литературными формами слов, подразумевал их разные произношения и диалектные фонетические варианты.

В данной статье на основе использования разных диакритических знаков в лингвистических словарях и двойных букв, раскрываются фонетические функции данных явлений, вопросы произношения старотюркских слов и их фонетической трансформации.

Ключевые слова и выражения: старотюркский язык, рукопись, тюркские слова, диакритические знаки, фонетическая трансформация, буква, звук, соотношение буквы и звука, фонетический вариант слова, диалектный вариант слова.

THE PROBLEM OF READING ACTION SIGNS AND TURKISH WORDS IN THE TEXT “DEVONU LUGATIT-TURK”

Summary: In the text of the manuscript «Divan lugat at-Turk» by Mahmud Kashgari, in accordance with the rules of Turkic spelling, some letters are accompanied by double diacritic

signs: *fatha* and *kesra* or *ḍamma* and *kesra*. In addition, some words are displayed with different letters. These facts recorded in the dictionary are not accidental. And they are connected with the fact that the compiler, along with written literary forms of words, used different phonetic variants of these forms, as well as their dialect correspondences.

This article reveals the reasons for these facts, issues of their phonetic interpretation and transformation.

Key words and phrases: Old Turkic language, manuscript, Turkic words, diacritics, phonetic interpretation and transformation, letter, sound, letter-sound relationship, phonetic version of a word, dialect pronunciation of words.

So‘zboshi. Ulug‘ tilshunos Mahmud Koshg‘ariy (*Maḥmūd bin-al-Husayn bin-Muḥammad al-Kāshgarī*) qalamiga tegishli «Turk so‘zlari devoni kitobi» [*«Kitābu dīvāni luyāti-t-turki»*] turkiy tilshunoslikning bizga ma‘lum bo‘lgan ilk yirik, shuning bilan birga, tengi yo‘q yodgorligidir. Asar *dīvān* atalganining sababi, unda turkiy so‘zlar muayyan izchillikda, qoidasi bilan keltirilganidir. Yana o‘rta asrlar turkiy kitobchiligida yirik asarlarni *kitāb* [ya‘ni «asar; kitob»] deb atash rusum bo‘lib, bu narsa ularning sarlavhasida ham aks etgan. Muallif turkiy kitobchilik an‘anasini yaxshi bilgan va o‘z asarini *kitāb* degan (MK.1a).

O‘z zamonida asar arablarga, qolaversa, arab tili orqali Sharq G‘arb ilm ahliga qadimgi turklarning tili, madaniyati, tarixi to‘g‘risida to‘liq xabar beruvchi qomusiy kitob sifatida yaratilgan.

Fanda «Devonu lug‘ati-t-turk» asarining bitta qo‘lyozmasi ma‘lum, u ham bolsa, ilkin emas, keyingi davrga tegishli. Uni Muhammad bin-Abu Bakr Damashqiy otli kotib Shomda hijriy 664-yil, shavval oyining yigirma yettinchi kuni (=milodiy 1266-yil avgustining birinchisida), o‘zi yozishiga qaraganda, Mahmud Koshg‘ariy o‘z qo‘li bilan yozgan qo‘lyozmadan ko‘chirib tugallagan (ТСД.760–761). Ushbu nodir qo‘lyozma hozir Istanbuldagi Millat kutubxonasida (Millet Genel Kütüphanesi. Kayıt No. Ar. 4189) saqlanmoqda (*qo‘lyozmaning tavsifiga qarang: DLT.XXXVI–XLII*).

Qo‘lyozma 320 varaqli (639 sahifadan iborat). Har betiga o‘n yetti qatordan qilib matn bitilgan. Xati chiroyli, nasxda. Aytarli butun boshli matn qorada; oradagi bob va fasllarning sarlavhasi, boshlanishda turkiy misollar, shuningdek, sarlavha qilib berilgan harflar qizilda. Ba‘zi sarlavhalar to‘q qorada ajratib yozilgan. Matn bo‘ylab turkiy misollar qorada yozilib, ustiga qizil chiziq tortib qo‘yilibdi.

To‘g‘ri o‘qilishini ta‘minlash uchun turkiy o‘rnaklarga harakat belgilari izchil qo‘yib ketilgan. So‘z-maqolalar o‘rtasi nuqtali yaproqsimon belgi bilan, to‘rtlik-o‘rnaklarning qatorlari esa doirachalar bilan ajratilgan.

«Devonu lug‘ati-t-turk» asari qoraxoniylar davri turkiy tilining, turkiy lug‘atchiligining ajoyib kashfiyoti. Ushbu asari bilan olim turkiy leksikografiya ilmining tamal toshini qo‘yish bilan birga, ushbu sohani yuqori bosqichga olib chiqdi. Qolaversa, Mahmud Koshg‘ariy turkiy tilshunoslik rivojigagina emas, Sharq tilshunosligi, xususan, lug‘atshunosligiga ham ulkan hissa qo‘shgan olimlardan.

Asar turkiy tilshunoslikning yirik tarixiy grammatikasi, shuning bilan birga, qomusiy yodgorligi hamdir. Asarda turkiy tillar ilk bor arab tilshunosligi metodologiyasi doirasida bayon qilingan. Kitobning ilmiy qiymati, muallifning yutuqlari shularning o‘zi bilan cheklanmaydi. Ta‘kidlamoq kerak, olim turkiy so‘zlarning tuzilishi, tilning o‘ziga xosligini inobatga olib, lug‘at tuzishning o‘ziga yarasha yangi bir usulini ishlab chiqdi. Shuning bilan u lug‘atchilik amaliyotida

katta kashfiyot qildi. Yutuqlaridan yana biri, asarda eski turkiy tillarning lug‘at boyligi etnolingvistik, lingvomadaniy, qiyosiy-tipologik yo‘nalishlarda tadqiq etilgan.

Yana bir jihati, muallif turkiy o‘rnaklarni keltirishda arab alifbosi asosidagi eski turkiy yozuvning bor imkoniyatini ishga solib, so‘zlarning talaffuzi, fonetik-fonologik xususiyatini to‘liq aks ettirishga erishgan.

Turkiy so‘zlarning fonetik-fonologik transformatsiyasi. Ba‘zi ilmiy tadqiqotlarda, qo‘lyozmada turkiy o‘rnaklarning yozilishida xatolar ko‘p; uni turkiy tilni yaxshi bilmagan kishi ko‘chirgan, degan qarashlarni ham o‘qib qolamiz. Bunday qarashlarga butkul qo‘shilib bo‘lmaydi. Aksincha, kotib eski turkiyni juda yaxshi bilgan, o‘zi ham turkiylardan ekani aniq (buni kotibning asarga bitgan so‘zboshisidan ham bilsa bo‘ladi). Matn qunt bilan ko‘chirilgan, bilimli va malakali xattotning ishi bu. Aftidan, bitguchi asarni ko‘chirib bo‘lgandan keyin ham, turkiy o‘rnaklarni qayta-qayta ko‘rib chiqqan ko‘rinadi; tuzatish kiritilgan o‘rinlar ham bor. Xattot hatto eski uyg‘ur xatini ham yaxshi bilgan, deya olamiz: bir-ikki o‘rinda yozgan misollari juda chiroyli; har kimsa ham bunday yoza olmaydi uyg‘ur xatini. Alloh rahmat qilsin u kishini, qo‘lyozmani ko‘chirishda uzoq ishlagani, ancha ter to‘kkani bilinib turibdi.

Eng muhimi, qo‘lyozmada turkiy so‘zlarning to‘g‘ri o‘qilishini ta‘minlash uchun ularga turli diakritik belgilar (harakatlar) izchil qo‘yib borilgan. Ushbu grafik ishoratlar so‘zlar talaffuzini, ularning to‘g‘ri o‘qilishini aniqlashda qo‘l keladi, qo‘lyozma qadrini yanada oshiradi.

Shu o‘rinda matn imlosi, turkiy so‘zlarga qo‘yib ketilgan diakritik belgilar bilan bog‘liq bir xususiyatga e‘tibor qaratmoqchimiz. Qizig‘i shundaki, qo‘lyozmada ayrim o‘rinlarda muayyan harf ustiga va ostiga biryo‘la ikki harakat belgisi: *fatha* va *kasra* yoki *ḍamma* va *kasra* qo‘yib ketilgan. Bugina emas, bir so‘zning o‘zi biryo‘la ikki xil harf bilan yozilgan o‘rinlar ham bor (*qarang*: DJIT.7–9; TCD.12–15).

«Devonu lug‘ati-t-turk»ning hozirgi zamon nashrlarida, qo‘lyozmadagisini yangilash sanab, ulardan biri qabul qilinayotir. Lug‘atda berilgan so‘zlarning bir xilligini saqlash, o‘quvchining ko‘pda chalg‘imasligi uchun bu yaxshidir. Lekin qo‘lyozmada so‘zga berib ketilgan ikkinchi ishoratning ma‘nisi nima? Muallif nimaga ishora qilmoqda buning bilan? Bizningcha, harfiy ishoratlarning bunday tarzda qo‘yib ketilgani, bir so‘zning ikki xil yozilgani bejiz emas. Chamasi, ushbu so‘zlar ikki xil talaffuz qilingan; muallif so‘zning yozma adabiy tildagi ko‘rinishi bilan bir qatorda, uning boshqa bir shakli, shevalardagi fonetik variantini ham ko‘zda tutgan chog‘i. Matnda turli harakatlar aralash ishlatilganining sababi ham shu. Qo‘lyozmani ko‘chirish chog‘ida kotib yangilashgan emas.

Endi buni misollarda ko‘rib chiqamiz.

Birinchisi, bir harfga biryo‘la fatha va kasra belgilarining qo‘yilish holati.

So‘z boshida *alif* harfiga *fatha* va *kasra* belgisi qo‘yilgan. Bu ishorat ikki xil vazifani o‘taydi. Birinchisi, u ingichka [e] tovushining ifodasi bo‘lib, bir so‘zni ikki xil – unday ham, bunday ham yozish mumkinligiga ishora qiladi. Masalan: **ewäk** (أفأك / افأك) – «shoshqaloq», **ewäk er** (أفأك أر / افأك أر) – «shoshqaloq kishi». Yoki yana: **elük** (ألوك / ألوك) – «masxara; hazil» (MK.37a).

Ikkinchisi, yo‘g‘on o‘zakli so‘zlarda ushbu ishora bir so‘zning [a] bilan ham, [i] bilan ham talaffuz etilganini anglatadi. Buning misoli: **atünču / itünču nän** (أتنجو نانك / اتنجو نانك) – «tashlangan, otilgan narsa» (MK.40a).

tašiqti («tashqari chiqdi») so‘zini yozishda so‘z boshidagi *ta* harfiga biryo‘la ham *fatha*, ham *kasra* belgisi qo‘yib ketilgan. Shunga ko‘ra, bu so‘zni **tašiqti** hamda **tīšiqti** shakllarida o‘qish mumkin bo‘ladi. Mana misoli:

er ewdin tašiqti / tīšiqti (أر أفدين تاشقتي / اتشقتي) – «kishi uydan tashqari chiqdi» (MK.163b).

taš so‘zining [i] li variant hozirgi ayrim turkiy tillarda ham saqlangan. Jumladan, turk tilida *tīš* so‘zining [d]- lashgan varianti keng qo‘llanadi: «tashqari chiqdi»ni turklar *dışarıya çıktı / dışarı çıktı* deydi; yoki *Diş İşler Bakanlığı* – «Tashqi ishlar vazirligi» degani; yoki havo yo‘llarida: «ichki yo‘llar» – *iç hatlar*, «tashqi yo‘llar» esa *diş hatlar* bo‘ladi. Yana chog‘ishtiring, Xorazm toponimlaridan: *İçänqala* – «ichki qal’a» degani; *Dišanqala* – «tashqi qal’a», ya’ni «shahardan tashqaridagi o‘rda».

Bir harfga biryo‘la damma va kasra belgilarining qo‘yilish holati. Bunda *damma* lisi so‘zning lablangan [u], [ü], [o], [ö] tovushlari bilan, *kasra* lisi esa [i] yoki [i] bilan o‘qilishiga ishora qiladi. Bularning misoli:

ol anī eliklädi / elüklädi (أَلْ أَيْ اَلْغَلَادِي / اَلْغَلَادِي) – «u uni masxara qildi, mazah qildi». Buning kelasi zamon shakli va masdari: **eliklär / elüklär** (اَلْغَلَازُ / اَلْغَلَازُ), **eliklämāk / elüklämāk** (اَلْغَلَامَاكُ / اَلْغَلَامَاكُ) (MK.78a).

Yoki yana:

ol bu ašiy čiwkünlädi / čiwkinlädi (أَلْ بُو اَشِيغُ چِفْكُنْئَلْدِي / چِفْكُنْئَلْدِي) – «u bu ovqatni badanni yengillatadigan, badanga foydali deb bildi». Buning kelasi zamon shakli va masdari: **čiwkünlänür / čiwkinlänür** (چِفْكُنْئَلْنُورُ / چِفْكُنْئَلْنُورُ), **čiwkünlänmāk / čiwkinlänmāk** (چِفْكُنْئَلْنَمَاكُ / چِفْكُنْئَلْنَمَاكُ) (MK.203a).

öñük / öñik (اَنْكُكُ / اَنْكُكُ) – «popuk; yostiqlarning ipaklik quloqlari, bog‘ichlari» (MK.40b).

turuq / turıy (تُرُغُ / تُرُغُ) – «tog‘lardagi qal’a; turar joy» (MK.94a).

sıruq / suruq (سِرُقُ / سِرُقُ) – «chodirning ustuni» (MK.96b).

Matnda *bir harf ustiga ostin-ustun fatha va damma belgilarini qo‘yish holati ham uchraydi.* Masalan, *tat* so‘zini yozishda so‘z boshidagi *tā* harfining ustiga *fatha* va *damma* qo‘yilgan. Bu ishora ushbu so‘zning [a] bilan ham, [u] bilan ham talaffuz qilinganini anglatadi:

tat / tut (تَتُّ / تَتُّ) – qilich va pichoqlar ustida paydo bo‘ladigan zang (MK.204a).

Yana bir e’tiborli jihati, ayrim o‘rinlarda muayyan bir so‘z ikkita harf bilan ham yozilgan. Masalan, *qoy* so‘zi tushum kelishigida kelganda *yā* harfining ustiga *nūn* ning nuqtasini qo‘yib, undan keyin *damma* belgisi qo‘yilgan. Shunga ko‘ra, ushbu so‘zni *qoy* va *qon* shakllarida o‘qish mumkin:

ol qoyuy / qonuy özüklädi (أَلْ قُوَيْغُ / قُوَيْغُ اَزْغَلَادِي) – «u qo‘yning o‘q tomirini kesdi» (MK.77b);

ol qoyuy / qonuy baturdī (أَلْ قُوَيْغُ / قُوَيْغُ بَاتُرْدِي) – «u qo‘yni bog‘latdi» (MK.265a);

er qonuy / qoyuy soydī (اَرْ قُوَيْغُ / قُوَيْغُ سَيْدِي) – «kishi qo‘y terisini shildi» (MK.276b);

er qonuy / qoyuy sadī (اَرْ قُوَيْغُ / قُوَيْغُ سَادِي) – «kishi qo‘yni sanadi» (MK.277b).

Eski turkiy shevalarda bunday so‘zlarning ikki xil ishlatilishini Mahmud Koshg‘ariyning o‘zi ham alohida ta’kidlab o‘tgan. Jumladan, *butaq* so‘ziga izoh berar ekan, yozadi: **butaq / butiq** (بُتُقُ / بُتُقُ) – «butoq»; bir shevada. Bu so‘zdagi *tā* harfining *fatha* li o‘qiladigan turi bo‘lganidek, *kasra* li o‘qiladigan turi ham bor [ya’ni *butiq* (بُتُقُ) va *butaq* (بُتُقُ) tarzidagi talaffuzlari] (MK.95a).

Yoki yana:

sarqiyiq / sarqiniq (سَرَقِيْقُ / سَرَقِيْقُ) – «har narsaning ichi». Muallifning ta’kidlashicha, bu so‘zning *nūn* bilan yoziladigan **sarqiniq** (سَرَقِنِقُ) shakli ham bor (MK.262a).

Mahmud Koshg‘ariy o‘z davridagi turkiy tillarni ikkiga ajratadi: biri, barcha turkiy qavmlar uchun tushunarli bo‘lgan, rasmiy ishlarda va yozma adabiyotda qo‘llanuvchi, o‘tmish yozma til an‘analarini saqlab kelayotgan qoraxoniylar davri *yozma-adabiy tili*, buni muallif «turkcha» (تُرْكِيَه) atamasi bilan bir qatorda «xoqoniya turkchasi» (*at-turkiyyatu-l-xāqāniyya*) deb

ham atagan edi: «Shahar o‘rtasida turuvchilar xoqoniy turkchasida (بالتُرْكِيَّة الخاقانيَّة) so‘zlaydilar» deb yozadi u (ТДД.40). Muhimi shundaki, buni «turk tili» atamasining o‘rnida ishlatgan.

Olim asar davomida o‘z davri yetakchi dialektlarini (sharqiy dialektlarni) umumlashtirib «turk tili», qolganlarini esa o‘z otlari (o‘g‘uzcha, qipchoqcha va b.) bilan atagan. Lug‘atga asos qilib yozma adabiy tilda qo‘llanuvchi so‘zlar olingan. Dialektal leksika esa ana shu lug‘at qatlami tevaragida, unga chog‘ishtirib boriladi (Содиқов 2020,191).

Matn davomida bir harfga qo‘yilgan harakatlar so‘zning har turli talaffuzi, shevalardagi o‘ziga xosligi, tovush o‘zgarishlari amal qilganini ko‘rsatadi.

Shunga ko‘ra, eski turkiy tilning unlilar tizimida quyidagi fonetik hodisalar amal qilgan:

[a] > [i] hodisasi:

aylinč / ilinč yol (أَيْلِنْجُ / اِيلِنْجُ يُولُ) – «qing‘ir-qiyshiq yo‘l, tekis bo‘lmagan yo‘l». Har bir notekis narsaga ham shu so‘z qo‘llanadi (MK.40a).

atınču / iținču nāḡ (أَتِنْجُو / اِئْتِنْجُو نَانَا) – «tashlangan, otilgan narsa» (MK.40a).

adašliq / adišliq (أَدَشْلِيقُ / اِدِشْلِيقُ) – «sodiqlik; samimiyylik» (MK.43b).

čaydam / čiydam (چَيْدَمُ / جَيْدَمُ) – uyga to‘shaladigan, yomg‘irga qarshi yopinchiq qilinadigan bir turli yengil namat (MK.261b).

saričya / siričya (سَرِجْغَا / سِرِجْغَا) – «chigirtka». Unga o‘xshatilib, «zaif kishi»ga ham *saričya / siričya er* (سَرِجْغَا اَرُ / سِرِجْغَا اَرُ) deyiladi (MK.123a).

er ewdin tašiqti / tišiqti (أَرُ اُءْدِنْ تَشِيقْتِي / تِشِيقْتِي) – «kishi uydan tashqari chiqdi»; *tašiqti / tišiqti* (تَشِيقْتِي / تِشِيقْتِي) yag‘mo, tuxsi, qipchoq, yabaqu va ba‘zi turkman urug‘lari tilidadir. Ko‘pchilik turklar *čiqti* (چِيقْتِي) deyidilar. (Buning kelasi zamoni va masdari): *tašiqar / tišiqar* (تَشِيقَارُ / تِشِيقَارُ), *tašiqmaq / tišiqmaq* (تَشِيقْمَاقُ / تِشِيقْمَاقُ) (MK.163b–164a).

kiši menin birlä taliqdi / tiliqdi (كِيَشِي مَنِيكْ بَرْلَا تَلِيقْدِي / تَلِيقْدِي) – «kiši men bilan so‘zlashdi, mendan ma‘lumot so‘radi»; *ol er esiz taliqti / tiliqti* (أَلُ اَرُ ايسِرُ تَلِيقْتِي / تَلِيقْتِي) – «uning yomonligi tillarga tushdi; yomonligi kishilar g‘ashiga sabab bo‘ldi». Birinchisi o‘g‘uzlar so‘zidir. Turklar bu so‘zni bilmaydilar. (Buning kelasi zamoni va masdari): *taliqar / tiliqar* (تَلِيقَارُ / تِلِيقَارُ), *taliqmaq / tiliqmaq* (تَلِيقْمَاقُ / تِلِيقْمَاقُ) (MK.163b).

[a] > [u] hodisasi:

uđmaq / uđmuq (أُدْمَقُ / أُدْمُقُ) – «ergashuvchi; yollangan kishi» (MK.31b).

[ä] > [i] hodisasi:

teräklik / teriklik (تَرِكْلِيكُ / تَرِكْلِيكُ) – «terakzor, terak o‘sadigan yer». Jarangli *kāf* (ya‘ni [g]) bilan (بِالْكَافِ الرِّيْقَةِ) tugaganda ega ma‘nosida qo‘llanadi (MK.127b).

bekmäs / bekmis (بَكْمَسُ / بَكْمِسُ) – «shinni» (o‘g‘uzcha) (MK.116a).

Maqolda (shunday kelgan): *Tewäy / tewi yük kötürsä, qamıç yemü kötürür* (تَوَيْ / تَوِي يُوِكْ كُوْتُوْرُسَا, قَامِيچْ يَمُو كُوْتُوْرُوْرُ) (كُوْتُوْرُسَا قَامِيچْ يَمَا كُوْتُوْرُوْرُ). Ma‘nosi: «Hamma yukni ko‘targan tuya cho‘michni ham ko‘taradi» (MK.153b).

[e] > [i] hodisasi:

elänč / ilänč (اَلْنِجُ / اِلْنِجُ) – maslahat beruvchi kishining maslahatida yanglishlik ma‘lum bo‘lgach, uni ayblash (MK.40a).

ewäk / iwäk er (اُفَاكُ / اِفاكُ اَرُ) – «shoshqaloq kishi» (MK.37a).

elük / ilük (اَلُوِكُ / اِلُوِكُ) – «masxara; hazil» (MK.37a).

ertä / irtä (اَرْتَا / اِرْتَا) – «erta, tong, sahar vaqti» (MK.37b).

elri / ilri (اَلْدِرِي / اِلْدِرِي) – echki bolasining terisi; bir *däl* orttirib, *eldiri / ildiri* (اَلْدِرِي / اِلْدِرِي) ham deyiladi (MK.38b).

ketmän / kitmän (كَيْتْمَانُ / كِئْتْمَانُ) – «ketmon; yer chopadigan uskuna» (MK.112a).

[e] > [ö] hodisasi:

er etmək / ötmək sirkäkä mandî (أَرُ أَتْمَاكُ / أَتْمَاكُ سِرْكَاكَا مَنْدِي) – «kishi nonni sirkaga surdi, buladi» (MK.140a).

[e] > [ö] yoki [e] // [ö] hodisasi turkiy yozma yodgorliklarda keng uchraydi. Chog‘ishtiring: *esrük* (SD.463) // *ösruk* (SD.459) – «sarxush»; yoki «Qutadg‘u bilig»da: *etmək* – «non» (QBN.97b,5) // Navoiy asarlarida: *ötmäk* – «non» (NMb.37a,15). Yoki yana: *tuz-ötmäk* – «tuz-non» (NMb.48a,24).

Mirzo Mehdixon o‘zining «Sangloh» lug‘atida urg‘ulashicha, turkchada «non»ni *etmək* yoki *ötmäk* deyilgan. So‘zning ushbu variantlari lug‘atda shunday izohlanadi:

etmək (اتماک) – «*sukün* li *tā* va *fathā* li *mīm* bilan» (besukün-e tā va fath-e mīm) aytilgan;

ötmäk (اوتماک) esa «*ḍamma* li *alif* bilan» (beḍamm-e alif) aytilgan (Sang.85a).

[i] > [e] hodisasi:

ilärsük / elärsük (إِلْرُسُكُ / أَلْرُسُكُ) – «ishton bog‘i» (MK.44a)

[i] > [ü] hodisasi:

böktir / böktür (بُكْتِيرُ / بُكْتِيرُ) – tog‘lardagi baland-past yer (MK.115a).

[i] > [a] hodisasi:

quš siqirdi / saqirdi (قُشْ سِقْرِدِي / سِقْرِدِي) – «qush chug‘ur-chug‘ur qilib sayradi» (MK.155b);

[ö] > [i] hodisasi:

öyük / öyik (أَنْكُكُ / أَنْكُكُ) – «popuk; yostiqlarning ipaklik quloqlari, bog‘ichlari» (MK.40b).

[u] > [i] hodisasi:

qusyač / qisyač (قُسْغَاچُ / قِسْغَاچُ) – kichkina qora jonivor, kishini tishlaydi (o‘g‘uzcha) (MK.115a).

Maqolda (shunday kelgan): *Ermägükä bulüt / bulut yük bolur* (أَرْمَاگُکَا بُلُوتُ / بُلُوتُ يُک بُلُورُ) – «Yalqovga bulut soyasi ham yuk bo‘ladi» (MK.41a).

kün tuysuy / tuysiğ (كُونُ تُغْسُغُ / تُغْسُغُ) – «kunchiqar; Sharq» (MK.117a).

oyurşuq / oyrırşuq (أَغْرُشُقُ / أَغْرُشُقُ) – «urchuq»; ip yigiradigan charx dugini tutib turadigan ayri cho‘p-chalmak (MK.43a).

uyulmuq / uyulmiq (أُغْلُمُقُ / أُغْلُمُقُ) – ustiga to‘sin qo‘yish uchun tik turg‘azilgan yog‘och (MK.43a).

suyayu / siyayu (سُيَاغُو / سِيَاغُو) – xo‘rozlar oyog‘idagi pix (MK.261a).

bildur / bildir (بِلْدُرُ / بِلْدُرُ) – «bultur, o‘tgan yil» (MK.115a).

ewkä suqru / siqru kirdim (أَقْكََا سَقْرُو / سَقْرُو كِرْدِمُ) – «uyga ruxsatsiz kirdim» (MK.106a).

tutma / titma (تُتْمَا / تِتْمَا) – «sandiq» (MK.109a).

bu er-ol işiy anutyan / anütyan (بُو أَرُ أَلْ إِيشِيغُ أَنْتَغَانُ / أَنْتَغَانُ) – «bu, ishga yaxshi hozirlanadigan kishidir» (MK.45a).

böz çuylandi / çrylandi (بُوزُ چُغْلَنْدِي / چُغْلَنْدِي) – «bo‘z va boshqa matolar o‘lchandi» (MK.266b).

[ü] > [i] hodisasi:

men anü üdärdim / idärdim (مَنْ أُنِي أُدْرِدِمُ / إِيْدْرِدِمُ) – «men uning izidan bordim». (Buning kelasi zamon shakli va masdari): *üdärür-men / idärür-men* (أُدَارُورُ مَنْ / إِيْدَارُورُ مَنْ), *üdärmäk / idärmäk* (أُدْرَمَاكُ / إِيْدْرَمَاكُ) (MK.49b).

erük / erik (أَرُكُ / أَرُكُ) – terini oshlaydigan har bir narsa; *teri erüklädi / eriklädi* (تَرِي أَرُكْلَادِي / أَرُكْلَادِي) – «terini oshladi» (MK.24b).

üçgül / üçgil (أُجُكُلُ / أُجُكُلُ) – «uchburchak; uch bo‘lak; uch qirrali narsa» (MK.33a).

Lab uygʻunligining kuchsizlanishi natijasida lablangan unlilarning lablanmagan unlilarga oʻzgarishi. Misollar:

oʻyurluy / oʻyurliy is (أَعْرُلُغْ / أَعْرُلُغْ إِشْ) – «oʻz vaqtida, mahalida boʻlgan ish» (MK.42b).

azuqliy / aziqliy er (أَزُقْلُغْ / أَزُقْلُغْ أَر) – «ozigʻi bor er». Maqolda (shunday kelgan): *Azuqliy / aziqliy aruq armas* (أَزُقْلُغْ أَرُقْ أَرْمَاسْ). Maʼnosi: «Ozigʻi bor er safarda tolmaydi, charchamaydi» (MK.43a).

azuqliq / aziqliq (أَزُقْلُغْ / أَزُقْلُغْ) – «oziqliq, ovqat» (MK.43b).

bu nāh-ol tutci ügülgän / ügilgän (بُو نَانِكْ أَلْ تُتْجِي أَكْلُكَانْ / أَكْلُكَانْ) – «bu, doim uyuladigan narsadir» (MK.45b).

Maqolda (shunday kelgan): *Tayyan yügrükün / yügrükün tilkü sewmäs* (تَيْيَعَانْ يُكْرُكُنْ / يُكْرُكُنْ تَيْلْكُو سَيْمَاسْ). Maʼnosi: «Tulki yugurik tozini sevmaydi» (MK.261a).

Undoshlar tizimida quyidagi fonetik hodisalar kuzatiladi:

[n] > [y] hodisasi:

ol qoyuy / qonuy quyqaladi (أَلْ قُوَيْغْ / قُوَيْغْ قُوَيْئَالْدِي) – «u qoʻy terisini qaynoq suvda tozaladi; teri tukdan butunlay tozalandi» (MK.261a).

sarqiyiq / sarqiniq (سَرْقِيَيْقْ / سَرْقِيَيْقْ) – «har qanday narsaning ichi». Bu soʻzning *nūn* bilan *sarqiniq* (سَرْقِيَيْقْ) shakli ham bor (MK.262a).

Yuqoridagi misollardan Mahmud Koshgʻariy turkiy oʻrnaklarni berishda soʻzlarning fonetik variantlari, ularning shevalardagi talaffuz shakllariga alohida urgʻu bergani koʻrinib turibdi. Ushbu tovush hodisalarini u turli grafik vositalar, ishoratlar bilan aniq va ixcham koʻrinishda oʻz lugʻatida aks ettira olgan. Shunga koʻra, turkiy oʻrnaklarni oʻqiganda, ayniqsa, asarning ilmiy nashrlarini yaratishda ularning ikkala shakli ham eʼtiborga olinmogʻi kerak.

Lugʻatchilik tarixida shunga oʻxshash holatlar uchrab turadi. Jumladan, Mirzo Mehdixon tuzgan «Sangloh» lugʻatining qoʻlyozmasida bir qator soʻzlar bir paytda ikki xil harf bilan berilgan: unda *qāf* bilan tugagan soʻzlar ketidan *ḡayn* harfi ham yozib qoʻyilgan. Demak, bunday holatda soʻzning ikki xil oʻqilishiga ishora qilinayotir: *balalamaq / balalamay* (بالالاماق غ) (Sang.196b,6); *buzmaq / buzmay* (بوزماق غ) (Sang.207a,9); *boyuzlatmaq / boyuzlatmay* (بوغوزلاتماق غ) (Sang.211b,9) singari.

Hoshiyadagi kiritmalar va matn toʻliqligi masalasi. Yana bir jihati, «Devonu ligʻati-t-turk»ning qoʻlyozmasida koʻp oʻrinda hoshiyaga ham yonboshlatib misol va jumlar yozib qoʻyilibdi (MK.: 15a,b, 16a, 18a, 20b, 24a, 58b, 66a, 75b, 80b, 87a, 95b, 110a, 114b, 123a, 128b, 144a,b, 147a, 152b, 160b, 161b, 165a, 171a, 173b, 183b, 186a,b, 190a, 193a, 197b, 200b, 203b, 205a, 212a, 213a,b, 214a, 215b, 217b, 222b, 274b, 289b, 292a, 295a betlarda). Bularni tasodifan tushib qolgan, ustidan oʻqish chogʻida tuzatib chiqilgan, deb boʻlmaydi. Toʻgʻri, bunday yerlari ham bor: matnda tasodifan tushib qolgan ayrim soʻzlar hoshiyaga ham chiqarib qoʻyilgan. Yoki sahifa yakuniga sigʻmay qolgan bir-ikki soʻz hoshiyaga qiyalatib yozib qoʻyilgan.

Masalan: *oyuṣḡdi* (yaʼni qovunni chaqmoqlashdi) soʻzi keltirilar ekan, maʼnosi misol bilan ochiqlangan. Biroq, bu feʼning kelasi zamon va masdar shakllari – *oyuṣur* va *oyuṣmaq* soʻzlari, joy yetmagani uchun, sahifaning oxiriga qiyalatib kiritib qoʻyilgan (MK.69a).

Yoki: *enüclädi* («davoladi») feʼlining maʼnosi ochiqlangan yerda ham uning kelasi zamon va masdar shakli – *enüclär* va *enüclämäk* soʻzlari sahifaning oxiriga qiyalatib kiritib qoʻyilgan (MK.76a).

Lekin, biz soʻz yuritayotganimiz yozuvlar lugʻatning butun boshli soʻz-maqolalari yoki yirik jumladir. Ularni yoʻl-yoʻlakay unutilib qoldirib, keyin qoʻshib qoʻyiluvini mumkin emas.

Masalan: To‘rt harfli fe‘llar bobida o‘rtasi va oxiri *sukūn* li bo‘lgan so‘zlar bo‘limida *ettürdi* fe‘li keltirilgan. Uning bir ma‘nosiga shunday misol berilgan: *ol meniñ işim ettürdi* deydilar, «u mening ishimni tuzatishga buyurdi» degani. Muhimi shundaki, ushbu so‘zning boshqa bir ma‘nosiga keltirilgan misol hoshiyaga bitilib, belgi bilan yuqoridagi matnga ulab qo‘yilgan.

Mana o‘sha misol: *ol etük ettürdi* deydilar, «u maxsini, etikni va boshqa narsalarni yamashga buyurdi» degani. (Buning kelasi zamon shakli va masdari): *ettürür ettürmäk* (MK.58b).

Yoki: besh harfililarning *muḍā’af* bobida *igläldi* («og‘ridi, kasallandi»), *emläldi* («emlandi, davolandi») so‘z-maqolalari keltirilgan. Biroq *imläldi* so‘z-maqolasi hoshiyaga yozilib, belgi bilan ularning yakuniga kiritib qo‘yilgan. Mana o‘sha so‘z-maqola:

kişi imläldi deydilar, bu «kishi ko‘z qiri va boshqa harakat bilan imlandi» deganidir. (Buning kelasi zamoni va masdari): *imlädür, imlälmäk* (MK.75b).

Buning singari qo‘shimcha matnlar keyinchalik boshqa olimlar tarafidan to‘ldirilgan deb ham bo‘lmaydi: tili, xat uslubi bir. Demak, hoshiyadagi yozuvlarni kotibning o‘zi keyinchalik asarning boshqa bir qo‘lyozmasidan olib to‘ldirgani oydinlashadi.

Taxminimizcha, kotib ushbu qo‘lyozmani ko‘chirish jarayonida uning ikki qo‘lyozma nusxasiga tayangan ko‘rinadi. Boshda u asarni bir qo‘lyozma bo‘yicha to‘liq ko‘chirib chiqqan. Qo‘lyozmani ko‘chirib tugatgach, uning qo‘liga asarning boshqa bir eski va burungiga qaraganda to‘liqroq nuqyasi tushib qolgan. Bu nusxa, harqalay, uning o‘zi asar yakunida ta‘kidlaganidek, lug‘at egasi o‘z qo‘li bilan tuzgan ilkin qo‘lyozma bo‘luvi kerak. Kotib ana shu ilkin qo‘lyozmaga tayanib, o‘zi ko‘chirgan matn ustidan qayta ko‘rib, burungisida uchramagan, tushib qolgan o‘rinlarni ana shu yangi topilgan nusxadan olib, hoshiyalarga yozib chiqqan (ДЖИТ.9; ТСД.15–16). Hatto, bir harfga qo‘yilgan ikki xil diakritik belgini ham ko‘proq o‘sha, o‘zi ta‘kidlagan, muallif nusxasiga tayanib qo‘yib chiqqan bo‘luvi ham mumkin. Bular masalaning bir tarafi.

Yuqorida aytilgan mulohazalar boshqa bir to‘xtamga ham olib keladi. Kotib Muhammad bin-Abu Bakr Damashqiy foydalangan ikkita qo‘lyozmani asarning ikki xil varianti desa ham bo‘ladi. Damashqiy ko‘chirgan qo‘lyozmaga kiritilgan qo‘shimcha jummalarga (bu o‘rinda hoshiyaga bitilgan matnlar ko‘zda tutilayotir) qaraganda, ularning orasida farq bor. Chamasi, muallif asarni yozib tugatgach, undan nusxalar ko‘chirilgan. Oradan bir muddat o‘tib, asarni to‘ldirish, matnga qo‘shimchalar kiritishga ehtiyoj tug‘ilgan. Natijada asarning yangi bir varianti ham yuzaga kelgan chog‘i. Mahmud Koshg‘ariy o‘z qo‘li bilan yozgan qo‘lyozma ularning to‘lig‘i va qayta ishlangan varianti edi. Damashqiy ham ana shu nusxadan olib, o‘zi ko‘chirgan matniga qo‘shimchalar kiritgan. Shunday qilib, «Devonu lug‘ati-t-turk»ning fanga taniqli, hozircha yolg‘iz sanalayotgan ishonchli qo‘lyozmasi yaratildi.

Tuganchi. Mahmud Koshg‘ariy turkiy fonetika va fonologiyaning o‘tkir bilimdoni, o‘z davrining buyuk fonetistlaridan edi. U arab xatini turkiy tilga birinchilardan bo‘lib tatbiq etgan, arab xati asosidagi turkiy yozuvning imlo qoidalarini ishlab chiqqan, uning ilmiy asoslarini bayon etgan olim. Mahmud Koshg‘ariy tarafidan ishlab chiqilgan va amaliyotga joriy qilingan yozuv prinsiplari yuziyillar osha to XX yuziyilning boshlariga qadar aytarli o‘zgarishsiz ishlatildi. Turkiy tillar tarixida to‘qqiz asrdan ortiqroq davr mobaynida yaratilgan arab yozuvi asosidagi matnchilik amaliyoti ana shu an‘anaga suyangan.

Qadimgi xalq maqollari, xalq dostonlari va qo‘shiqlaridan olingan uzindilar, iboralar, ko‘plab misollar, shuningdek, sheva materiallari asar uchun manba bo‘lib xizmat qilgan. Ishda so‘z ma‘nosini ochiqlash maqsadida tarixiy va etnografik ma‘lumotlar, so‘z bilan bog‘liq rivoyatlar ham keltiriladi.

Yana bir jihati, «Devonu lug‘ati-t-turk»da turkiy so‘zlar, o‘rni bilan, fonetik va fonologik, leksik-semantik, morfologik, stilistik, ba‘zan etimologik jihatdan ham tahlil etilgan. Buning singari xususiyatiga ko‘ra o‘tmishda yaratilgan lug‘atlar orasida turkshunoslikdagina emas, butun sharq leksikografiyasi, lug‘atshunosligida unga tenglashadigani topilmaydi.

«Devonu lug‘ati-t-turk» qo‘lyozmasida ayrim o‘rinlarda muayyan harf ustiga va ostiga biryo‘la ikki xil harakat belgisi: *fatha* va *kasra* yoki *damma* va *kasra* qo‘yib ketilgani, hatto bir so‘zning o‘zi biryo‘la ikki xil harf bilan yozilgani bejiz emas. Ushbu so‘zlar ikki xil talaffuz qilingan; muallif so‘zning yozma adabiy tildagi ko‘rinishi bilan bir qatorda, uning boshqa bir talaffuzi, shevalardagi fonetik variantini ham ko‘zda tutgan. Matnda bir paytda turli harakatlar birga ishlatilganining sababi ham shunda. Qo‘lyozmani ko‘chirish chog‘ida kotib ham yanglishgan emas. Matn qunt bilan ko‘chirilgan, bilimli va malakali xattotning ishi bu. Aftidan, bitigchi asarni ko‘chirish jarayonida turkiy o‘rnaklarni qayta-qayta ko‘rib chiqqan ko‘rinadi; matnda tuzatish kiritilgan o‘rinlar ham bor.

Fikrimizcha, kotib ushbu qo‘lyozmani ko‘chirishda asarning ikki qo‘lyozma nusxasiga tayangan. Boshda u asarni bir qo‘lyozmadan olib, to‘liq ko‘chirib chiqqan. Qo‘lyozmani ko‘chirib bo‘lgach, uning qo‘liga asarning boshqa bir eski, burungisiga qaraganda to‘liqroq nusxasi kelib tushgan. Bitigchi ana shu nusxaga tayanib, o‘zi ko‘chirgan matn ustidan qayta ko‘rib, burungisida uchramagan, tushib qolgan o‘rinlarni ana shu nusxadan olib, hoshiyalarga yozib chiqqan ko‘rinadi. Shuning o‘zidanoq asarning bizgacha yetib kelmagan yana ikki nusxasi bo‘lgani ayon; hozir fanga tanilgan to‘liq qo‘lyozma esa uning uchinchi nusxasidir. Bulardan tashqari, asarning yana qancha nusxasi bo‘lgani biz uchun yashirin. Lekin ochiq ayta olamizki, Mahmud Koshg‘ariyning «Devonu lug‘ati-t-turk» asari ilk va o‘rta asrlar tilshunosligida dovrug‘ qozongan va uning qo‘lyozmalari ham keng tarqalgan edi.

Asar fanga ma‘lum bo‘lgandan buyon, o‘tgan yuzyil oralig‘ida tekstologiyada, xususan, uning o‘girma nashrlarini yaratish borasida o‘zgarishlar, siljishlar yuz berdi. Asarning ilk nashlari bilan hozirgilari o‘rtasida sezilarli farq bor: matn bir, lekin unga yondashuv prinsiplari turlicha; keyingilarida turkologiyada erishilgan so‘nggi yutuqlar, bilim kishilarining asar tili, qoraxoniylar davri yozma adabiy tili va shevalariga bo‘lgan yangicha yondashuvlarini kuzatish mumkin. Nashrlar borgan sayin o‘sha davr tilini o‘zida aniqroq aks ettira boshladi. Asardagi turkcha matnlarni transkripsiya yoki transliteratsiyaga o‘girish, so‘zlar va jumlar ma‘nosini ochiqlash, maqol va she‘riy uzindilarni talqin qilish borasida o‘ziga xos qarashlar, yangi-yangi talqinlar yuzaga chiqmoqda. Kezi kelganda, devon tekstologiyasi borasidagi ishlar ham mukammallasha borayotganini ham tan olmoq kerak.

Foydalanilgan yozma manbalar va ilmiy asarlar:

1. *МК – Kaşgarlı Mahmud. Dīvānū Lūgati’t-Türk. Tıpkıbasım / Facsimile. – Ankara, 1990.*
2. *DLT – Kâşgarlı Mahnud. Dīvānu Lugâti’t-Türk. Giriş – Metin – Çeviri – Notlar – Dizin. Hazırlayanlar: A.B. Ercilasun – Z. Akkoyunlu. – Ankara, 2014.*
3. *ДЛТ – Махмуд Кошгарий. Девону луғати-т-турк [Туркий сўзлар девони]. Нашрага тайёрловчи Қ. Содиқов. – Тошкент, 2017.*
4. *ТСД – Махмуд Кошгарий. Туркий сўзлар девони [Dīvānu luḡāti-t-türk]. Нашрага тайёрловчи Қ. Содиқов. – Истанбул, 2021.*
5. *QBN – «Qutadg‘u bilig»ning Namangan (Farg‘ona) nusxasi: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasining Sharqshunoslik instituti, 1809 ko‘rsatkichli qo‘lyozma. Yusuf Has Hacib. Kutadgu Bilig. B. Fergana Nüshası (Tıpkıbasım). – Ankara, 2015.*

6. *NMb* – «Nasoyimu-l-muhabbat»: Fransiya Milliy kutubxonasida saqlanayotgan Suppl. Turc. 316 / 1513 ko‘rsatkichli Navoiy kulliyotida (22b–154a).
7. *Sang.* – Mirzo Mehdixonning «Sangloh» lug‘ati qo‘lyozmasi: Fransiya Milliy kutubxonasi: Suppl.Turc.1000.
8. *SD* – Mevlâna Sekkâkî divanı. Hazırlayan K. Eraslan. – Ankara, 1999.
9. *Содиқов 2020* – *Содиқов Қ.* Эски ўзбек ёзма адабий тили. – Тошкент, 2020.

**BULLETIN OF THE
INTERNATIONAL JOURNAL
“TURKOLOGICAL
RESEARCH”**

In order to implement programs and projects developed to accelerate the relationship envisaged at the summit of the Organization of Turkic States held in Samarkand, as well as to coordinate and highlight the research work carried out in the field of Turkic studies, the International Journal “Turkological Research” at Samarkand State University named after Sharof Rashidov passed the state registration. The journal is intended to publish the results of scientific research in the field of Turkic languages and dialects, the history of linguistic and literary relations of the Turkic peoples of Central Asia, the socio-cultural field. There are such headings as a young researcher, memory and our anniversaries. Articles written in Uzbek, Turkish, Russian, English and all Turkic languages are accepted.

The scientific journal is based on the decision of the Higher Attestation Commission of the Ministry of Higher Education, Science and Innovation of the Republic of Uzbekistan dated May 8, 2024 and numbered 354/5; It is included in the list of scientific publications that are recommended for candidates to receive the Doctor of Philosophy (PhD) and Doctor of Science (DSc) academic degrees in the fields of history and philology to publish their scientific results due to their theses.

**THE JOURNAL PUBLISHES ARTICLES
IN THE FOLLOWING AREAS:**

- ✓ History of socio-cultural relations of the Turkic peoples;
- ✓ Research of the Turkic World;
- ✓ Dialectology of Turkic languages;
- ✓ Geopolitics of the Turkic World;
- ✓ Folklore Studies;
- ✓ Comparative Linguistics and Literary Studies;
- ✓ Literary Relations and Translation Studies.

CONTACT ADDRESS:

Mailing Address:

140104, University boulevard, 15,
Samarkand, Uzbekistan,

Research Institute of Turkology under
Samarkand State University named after
Sharof Rashidov

Phone:

+998 99 582 93 81

+998 97 911 93 81

Telegram ID:

@turkologiya1

Email:

turkologiya.samdu@gmail.com

Website:

<https://turkologiya.samdu.uz>

REQUIREMENTS FOR ARTICLES:

1. The article is presented on 8-10 pages;
2. Article structure:
 1. The text of the article should be prepared in Times News Roman font, size 14, left: 3 cm, right: 1.5 cm, top and bottom: 2 cm; in A4 format in 1.15 intervals.
 2. The title of the article, surname, name and patronymic of the author (authors) are indicated in full and written in capital letters.
 3. Position, academic title, place of work (study), region, republic, telephone and e-mail address of the author (authors) are indicated in full.
 4. The abstract should consist of a brief content and importance of the article, results.
 5. At the beginning of each article, there should be an annotation in Uzbek, Turkish and English.
 6. The abstract should be no more than 120-150 words.
 7. At the bottom of the abstract, 7-10 keywords should be given that illuminate the content of the article.
 8. The article should be prepared in the following form:
 - a) Introduction;
 - b) Main part;
 - c) Results and Discussions;
 - d) Conclusions;
 - e) List of literature (References) – in alphabetical order;
 - f) Citations are given in brackets in the form of the author's surname - date of publication - page (Muminov, 2020: 25);
 - g) Figures, drawings, tables, diagrams are designated in Arabic numerals as "Figure". Signs or pointers are placed under the figure, in the next line, in the middle and highlighted in bold.
3. The author(s) are responsible for the scientific validity, reliability and plagiarism of the information and evidence presented in the article;
4. Articles will be considered. The journal publishes only articles recommended by experts;
5. Articles not requested will not be published and will not be returned to the authors;
6. Only 1 article of the author is published in 1 issue of the journal.

**“TURKOLOGIK
TADQIQOTLAR” XALQARO
JURNALINING AXBOROT
XATI**

Davlatimiz tomonidan olib borilayotgan ijtimoiy-ma’rifiy, ilm-fanni rivojlantirishga qaratilgan siyosat, Turkiy Davlatlar Tashkilotining Samarqandda o‘tkazilgan sammitida ko‘zda tutilgan o‘zaro aloqalarni jadallashtirish bo‘yicha ishlab chiqilgan dastur va loyihalarni amalga oshirish hamda turkologiya sohasida olib borilayotgan ilmiy-tadqiqot ishlarini muvofiqlashtirish va yoritish maqsadida Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universitetida “Turkologik tadqiqotlar” xalqaro jurnali ta’sis etildi. Jurnal turkiy til va shevalar, Markaziy Osiyo turkiy xalqlari lisoniy va adabiy aloqalari tarixi, ijtimoiy-madaniy sohalarda amalga oshirilayotgan ilmiy-tadqiqot ishlarining natijalarini e’lon qilishga mo’ljallangan. Jurnalda muharrir minbari, tadqiqotlar, ilmiy axborot, taqriz va e’tirof, ilmiy anjuman, yosh tadqiqotchi, xotira, yubilyarlarimiz kabi ruknlar mavjud. O‘zbek, turk, rus, ingliz va barcha turkiy tillarda yozilgan maqolalar qabul qilinadi.

Ilmiy jurnal O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi OAKning 2024-yil 8-maydagi 354/5-sonli rayosat qarori asosida tarix, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari yuzasidan dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan.

**THE JOURNAL PUBLISHES ARTICLES
IN THE FOLLOWING AREAS:**

- ✓ History of socio-cultural relations of the Turkic peoples;
- ✓ Research of the Turkic World;
- ✓ Dialectology of Turkic languages;
- ✓ Geopolitics of the Turkic World;
- ✓ Folklore Studies;
- ✓ Comparative Linguistics and Literary Studies;
- ✓ Literary Relations and Translation Studies.

MUROJAAT UCHUN MANZIL:

Pochta manzili:

140104, Universitet xiyoboni, 15-uy,
Samarqand, O‘zbekiston,
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand
davlat universiteti huzuridagi
Turkologiya ilmiy-tadqiqot instituti

Telefon:

+998 99 582 93 81

+998 97 911 93 81

Telegram ID:

@turkologiyal

Elektron pochta:

turkologiya.samdu@gmail.com

Veb-sayt:

<https://turkologiya.samdu.uz>

MAQOLALARGA QO‘YILADIGAN TALABLAR:

- Maqola 8-10 sahifa hajmida taqdim etiladi;
- Maqolaning tarkibiy tuzilishi:
 1. Maqola matni Times News Roman shriftida, 14 kattalikda, chap: 3 sm, o‘ng: 1,5 sm, yuqori va quyi: 2 sm; 1,15 intervalda, A4 shaklida tayyorlanishi lozim.
 2. Maqola sarlavhasi, muallif(lar)ning familiyasi, ismi va otasmi to‘liq holatda katta harflar bilan yozilishi kerak.
 3. Muallif(lar)ning lavozimi, ilmiy unvoni, ish (o‘qish) joylari, viloyat, respublika, telefoni va e-mail adresi to‘liq keltirilishi kerak.
 4. Annotatsiya, maqolaning qisqacha mazmun va ahamiyati, natijalardan iborat bo‘lishi lozim.
 5. Har bir maqola boshida o‘zbek, turk va ingliz tillarida annotatsiya bo‘lishi lozim.
 6. Annotatsiya 120-150 so‘zdan ko‘p bo‘lmagan shaklda bo‘lishi kerak.
 7. Annotatsiyaning pastki qismida maqola mazmunini yorituvchi 7-10 ta tayanch so‘zlar keltirilishi kerak.
 8. Maqola quyidagi shaklda tayyorlanishi kerak:
 - a) Kirish (Introduction);
 - b) Asosiy qism (Main part);
 - c) Natijalar va muhokama (Results and Discussions);
 - d) Xulosalar (Conclusions);
 - e) Adabiyotlar (References) – alifbo tartibida keltiriladi;
 - f) Havola(snokalar)lar qavsda muallif familiyasi – nashr sanasi – sahifasi (Mo‘minov, 2020: 25) shaklida keltiriladi;
 - g) Rasm, chizma, jadval, diagrammalar «Rasm» deb arab raqamlari bilan qayd etiladi. Belgi yoki ishoralar – rasm ostida, keyingi qatorda, o‘rtada joylashtiriladi va qoraytirilgan shrift bilan belgilanadi.
- Maqolada keltirilgan ma’lumot va dalillarning ilmiy asoslanganligi, ishonchli va ko‘chirmachilik holatlari uchun muallif(lar) mas’uldir;
- Maqolalar ekspertiza qilinadi. Ekspertlar tomonidan tavsiya etilgan maqolalargina jurnalda chop etiladi;
- Tavsiya etilmagan maqolalar chop etilmaydi va mualliflarga qaytarilmaydi;
- Jurnalning 1 ta sonida muallifning faqat 1 ta maqolasi chop etiladi.

**БЮЛЕТЕНЬ
МЕЖДУНАРОДНОГО ЖУРНАЛА
"ТУРКОЛОГИЧЕСКИЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ"**

В целях реализации программ и проектов, разработанных для ускорения взаимоотношений, предусмотренных на состоявшемся в Самарканде саммите Организации Тюркских Государств, а также координации и освещения научно-исследовательской работы, проводимой в области тюркологии, Международный журнал, Самаркандского государственного университета имени Шарофа Рашидова, «Туркологические исследования» прошел государственную регистрацию. Журнал предназначен для публикации результатов научно-исследовательских работ в области тюркских языков и диалектов, истории языковых и литературных связей тюркских народов Средней Азии, социокультурной области. Есть такие рубрики, как молодой исследователь, память и наши юбилеи. Принимаются статьи, написанные на узбекском, турецком, русском, английском и всех тюркских языках.

Научный журнал на основании решения Высшей аттестационной комиссии (ВАК) Министерства высшего образования, науки и инноваций Республики Узбекистан от 8 мая 2024 года под номером 354/5; Он включен в перечень научных изданий, рекомендуемых кандидатам на получение ученых степеней доктора философии (PhD) и доктора наук (DSc) в области истории и филологии для публикации своих научных результатов по своим диссертациям.

**В ЖУРНАЛЕ ПУБЛИКУЮТСЯ
СТАТЬИ ПО СЛЕДУЮЩИМ
НАПРАВЛЕНИЯМ:**

- ✓ История социально-культурных отношений тюркских народов;
- ✓ Исследования тюркского мира;
- ✓ Диалектология тюркских языков;
- ✓ Геополитика тюркского мира;
- ✓ Изучение фольклора;
- ✓ Сравнительное языкознание и литературоведение;
- ✓ Литературные отношения и переводоведение.

КОНТАКТНЫЙ АДРЕС:

Почтовый адрес:

140104, Университетский бульвар,
15, город Самарканд, Узбекистан,
Научно-исследовательский
институт Тюркологии при
Самаркандском Государственном
Университете имени Шарофа
Рашидова

Телефон:

+998 99 582 93 81

+998 97 911 93 81

Telegram ID:

@turkologiya1

Электронная почта:

turkologiya.samdu@gmail.com

Веб-сайт:

<https://turkologiya.samdu.uz>

ТРЕБОВАНИЯ К СТАТЬЯМ:

- К публикации принимаются статьи объемом 8-10 страниц;
- Структура статьи:
 1. Текст статьи должен быть выполнен шрифтом Times News Roman, размером 14 пунктов, слева: 3 см, справа: 1,5 см, сверху и внизу: 2 см; с межстрочным интервалом 1,15, формат листа А4.
 2. Название статьи, фамилия, имя и отчество автора(ов) должны быть написаны заглавными буквами в полном регистре.
 3. Должность, ученое звание, места работы(учебы), регион, Республика, телефон и адрес электронной почты автора(ов) должны быть указаны полностью.
 4. Аннотация должна состоять из краткого содержания и важности статьи, результатов.
 5. В начале каждой статьи должна быть аннотация на узбекском, турецком и английском языках.
 6. Аннотация должна содержать не более 120-150 слов.
 7. Внизу аннотации должно быть 7-10 ключевых слов, освещающих содержание статьи.
 8. Статья должна быть подготовлена в виде:
 - a) Вступление (Introduction);
 - b) Основная часть (Main part);
 - c) Результаты и обсуждение (Results and Discussions);
 - d) Выводы (Conclusions);
 - e) Литература (References) – в алфавитном порядке
 - f) Ссылка(сноски) приводится в скобках в виде фамилии автора – дата публикации – страница (Муминов, 2020: 25);
 - g) Рисунки, чертежи, таблицы, схемы нумеруются арабскими цифрами и обозначаются как «Рисунок». Знаки или указатели размещают под рисунком, в следующей строке, посередине и выделяют жирным шрифтом.
- Автор(ы) несут ответственность за научную обоснованность, достоверность и плагиат информации и доказательств, представленных в статье;
- Статьи рецензируются. В журнале публикуются только статьи, рекомендованные экспертами;
- Нереконмендованные статьи не публикуются и не возвращаются авторам;

“TÜRKOLOJİ ARAŞTIRMALARI” DERGİSİNİN BÜLTENİ

Özbekistan Cumhuriyeti devletinin sosyal-eğitimsel ve bilimsel gelişme politikasının başarılı şekilde uygulanmasına yardımcı olmak amacıyla, Semerkant'ta düzenlenen Türk Devletleri Teşkilatının zirvesinde öngörülen karşılıklı ilişkilerin hızlandırılması için geliştirilen program ve projeleri uygulamak, bilimsel çalışmaları koordine etmek, Türkoloji alanında yürütülen araştırma çalışmaları Şeraf Reşidov adına Semerkant Devlet Üniversitesi, Uluslararası “Türkoloji Araştırmaları” dergisini tescil etmiştir. Dergi, Türk dili ve lehçeleri, Orta Asya Türk topluluklarının dil ve edebiyat ilişkileri tarihi, sosyo-kültürel alanlardaki bilimsel ve araştırma çalışmalarının sonuçlarını yayınlamayı amaçlamaktadır. Dergimizde editör kürsüsü, araştırma, bilim dünyasından, inceleme ve tanıma, bilimsel konferans, genç araştırmacı, hatıra, yıldönümleri gibi sütunlar yer almaktadır. Özbekçe, Türkçe, Rusça, İngilizce ve tüm Türk lehçelerinde yazılmış makaleler kabul edilmektedir.

Bilimsel dergi, Özbekistan Cumhuriyeti Yükseköğrenim, Bilim ve İnovasyon Bakanlığı'na bağlı Yüksek Kabul Komisyonu'nun 8 Mayıs 2024 tarihli ve 354/5 sayılı kararına esasen; tarih, filoloji alanlarında Felsefe Doktoru (Doktora) ve Bilim Doktoru (DSc) akademik derecesini almaya aday kişilerin tezleri dolayısıyla bilimsel sonuçlarını yayınlaması tavsiye edilen ilmî yayınlar listesine dâhil edilmiştir.

DERGİ AŞAĞIDAKİ ALANLARDA MAKALELER YAYINLAMAKTADIR:

- ✓ Türk Dünyasındaki sosyo-kültürel ilişkilerin tarihi;
- ✓ Türk Dünyası araştırmaları;
- ✓ Türk Lehçeleri diyalektolojisi;
- ✓ Türk Dünyasının jeopolitiği;
- ✓ Folklor çalışmaları;
- ✓ Karşılaştırmalı dilbilim ve edebiyat çalışmaları;
- ✓ Edebi ilişkiler ve çeviri çalışmaları.

İLETİŞİM ADRESİ:

Posta adresi:

140104, Üniversite Bulvarı, 15,
Semerkant şehri, Özbekistan, Şeraf
Reşidov adına Semerkant Devlet
Üniversitesine bağlı Türkoloji
Araştırmaları Enstitüsü

Telefon:

+998 99 582 93 81

+998 97 911 93 81

Telegram ID:

@turkologiya1

E-posta:

turkologiya.samdu@gmail.com

İnternet sitesi:

<https://turkologiya.samdu.uz>

MAKALE YAZIM KURALLARI:

- Makale 8-10 sayfada sunulur;
- Makale'nin yapısı:
 1. Makale metni Times New Roman yazı tipinde, 14 punto büyüklükte, sol kenarından 3 cm'lik, sağ kenarından 1,5 cm'lik, üst ve alt kenarından 2 cm'lik boşluk bırakılarak, tek sütün olarak, 1,15 satır aralığında, A4 boyutunda hazırlanmalıdır.
 2. Makalenin başlığı, yazar(lar)ın soyadı, adı ve baba adı tam olarak büyük harflerle yazılmalıdır.
 3. Yazar(lar)ın pozisyonu, akademik ünvanı, çalıştığı (öğrendiği) yer, bölgesi, cumhuriyeti, telefon ve e-posta adresi eksiksiz olarak verilmeli.
 4. Özet, makalenin amacını, önemli bulgularını ve sonuçlarını içermelidir.
 5. Her makalenin başında Özbekçe, Türkçe ve İngilizce özet bulunmalıdır.
 6. Özet, 120-150 sözcüğü geçmeyecek şekilde yazılmalıdır.
 7. Özeti alt kısmında makalenin içeriğini tanımlayacak en az 7, en fazla 10 anahtar kelimeye yer verilmelidir.
 8. Makale, aşağıdaki formatda hazırlanmalıdır:
 - a) Giriş (Introduction);
 - b) Ana bölüm (Main part);
 - c) Sonuçlar ve tartışma (Results and Discussions);
 - d) Sonuçlar (Conclusions);
 - e) Kaynakça (References) alfabetik olarak sıralanmalıdır;
 - f) Bağlantılar (dipnotlar) yazarın soyadı - yayın tarihi - sayfa şeklinde parantez içinde verilecektir (Muminov, 2020: 25);
 - g) Resim, çizim, tablo, diyagramlar "Resim" olarak Arap rakamları ile kaydedilir. İşaretler resmin altına, bir sonraki satıra, ortaya yerleştirilir ve koyu yazılır.
- Makalede sunulan bilgi ve kanıtların bilimsel dayanağı, güvenilirliği ve intihalinden yazar(lar) sorumludur.
- Makaleler hakemli olacaktır. Dergide sadece uzmanlar tarafından tavsiye edilen makaleler yayımlanır.
- Talep edilmeyen yazılar yayınlanmayacak ve yazarlarına iade edilmeyecektir.
- Derginin 1 sayısında yazarın sadece 1 makalesi yer alacaktır.

TURKOLOGIK TADQIQOTLAR

XALQARO ILMIY JURNALI

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL OF “TURKOLOGICAL
RESEARCH”

ULUSLARARASI “TÜRKOLOJİ ARAŞTIRMALARI” BİLİMSEL
DERGİSİ

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ “ТЮРКОЛОГИЧЕСКИЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ”

Muharrir:

Prof. J.Eltazarov

Musahhih va texnik muharrir:

R. Shokirov

ISSN 2992-9229

2024-yil 29-oktabrda tahririy-nashriyot bo‘limiga qabul qilindi.

2024-yil 31-oktabrda original-maketdan bosishga ruxsat etildi.

Qog‘oz bichimi 60x84.1/16. «Times New Roman» garniturası.

Offset qog‘ozı. Shartlı bosma tabog‘ı –9.

Adadı 15 nusxa. Buyurtma № 174

SamDU tahririy-nashriyot bo‘limi bosmaxonasida chop etildi.

140104, Samarqand sh., Universitet xiyoboni, 15.

ISSN 2992-9229